

शमशाद बेगम - भाग ३

अदमासे २० वर्षे चित्रपटांतून सतत गायल्यावर शमशादला सगळ्याचाच कंटाळा आला आणि तिने अखेर संगीतक्षेत्राचा निरोप घेतला. संगीताचा कल बदलला, आवडनिवड बदलली, नवोदित गायिकांनी या क्षेत्रावर आपली पकड अधिक घट्ट केली. त्यामुळे निर्मातेही तिच्या आवाजाला कमी महत्त्व देऊ लागले. तिचा आवाज दुय्यम कलाकारांसाठी वापरण्यात येऊ लागला. 'मुगले आझम' मध्ये 'तेरी महफील मे किस्मत आजमाकर' या गाण्यासाठी लताचा आवाज मधुबालासाठी आणि आपला आवाज निगार सुलतानासाठी वापरणार किंवा कसे या बाबत ती अंधारातच होती. अशा रितीने, कल्पनाही करता येणार नाही इतकी १३०० गाणी, त्यानंतर दीर्घकाळ घेतलेली विश्रांती यानंतरही तिने ओ. पी. नय्यरसाठी 'किस्मत' मध्ये आशासह 'कजरा मुहब्बतवाला' हे अखेरचे गाणे ध्वनिमुद्रित केले. तिचा सोनेरी काळ आला आणि गेला. त्यानंतर ती चित्रपटसृष्टीतून जवळ जवळ नाहीशीच झाली. आणि या लेखाच्या सुरुवातीला सांगितल्याप्रमाणे ती खरोखरीच नामशेष झाली. सुरैय्या, राजकुमारी, जोहराबाई इ. बद्दल आपल्याला थोडीफार माहिती कळत असे, पण शमशादबद्दल कुणालाच काही माहिती नव्हती.

पाकिस्तानात स्थायिक झालेली हिंदुस्थानची पूर्व स्वरसम्राज्ञी नूरजहाँ मात्र या बाबतीत शमशादच्या अगदी विरुद्ध होती. प्रसिध्दी पराङ्मुख राहणे ती टाळत तर नसेच, उलट तसे राहणे तिला अजिबात आवडत नसे. जमेल तोपर्यंत ती सदैव प्रकाशझोतात, तसेच टी. व्ही. कॅमेऱ्यासमोर असे. त्या दोघीही दिग्गज गायिका होत्या, पण नूरजहाँ भरीस अभिनेत्रीही होती. नूरजहाँने पाकिस्तानास प्रयाण केले, पण शमशाद मात्र हिंदुस्थानातच ठाम राहिली. परंतु शमशाद आणि नूरजहाँ यांच्यात बरेच समान

धागेही होते. प्रथम म्हणजे दोर्घीचाही धर्म आणि मातृभाषा एकच होती. आणि दोर्घीनीही सुरुवातीची काही वर्षे लाहोरात घालवली होती. दोर्घीनी प्रथम पंजाबीत गाणी म्हटली आणि त्यानंतर गुलाम हैदर यांच्या मार्गदर्शनाखाली भव्य चित्रपटसृष्टीत उडी घेतली ('खजांची' मध्ये शमशाद आणि 'खानदान' मध्ये नूरजहाँ). दोर्घीच्याही आवाजात लतापेक्षा जडवाई आणि खणखणीतपणा होता. दोर्घीही यशाच्या अपेक्षेने मुंबईत आल्या आणि दोर्घीही यशस्वी झाल्या. यासारख्या आणि बऱ्याच छोट्याछोट्या गोष्टी दोर्घीच्यात समान होत्या. उदा. नौशादसाठी दोर्घीनीही सुरेन्द्रबरोबर दोन अविस्मरणीय द्वंद्वगीते गायली - 'अनमोल घडी' मध्ये नूरजहाँने ('आवाज दे कहाँ है') आणि 'अनोखी अदा' मध्ये शमशादने ('क्यू उन्हे दिल दिया').

हया सर्वांचा उल्लेख करण्याचे कारण म्हणजे तुमच्याकडे उपजत कलागुण असले तरीही कामातील सातत्य, नियती आणि तुमचा जनसंपर्क हे सर्व एखाद्याचे यश-अपयश ठरविण्यास कारणीभूत ठरते. नूरजहाँ पाकिस्तानमध्ये गायिका म्हणून पहिल्या क्रमांकावर पोचली तर शमशादला सोबतच्या नवोदित गायिकांसोबत गाऊन संतुष्ट रहावे लागले.

निवृत्त झाल्यावर बऱ्याच वर्षांनी शमशादने सैन्यातील जवानांसाठी आकाशवाणीवर एक कार्यक्रम केला होता. त्यामध्ये तिने गुलाम हैदर यांनी तिला सांगितलेल्या दोन गोष्टींचा उल्लेख केला. पहिली म्हणजे उत्तम माणूस म्हणून जगा आणि गायक म्हणून पाण्यासारखे रहा. ज्या भांड्यात घातले त्याचा आकार धारण करा. भांडे म्हणजे अर्थातच संगीत दिग्दर्शक ! शमशादने आपल्या गाण्यातून पाण्याच्या अनेक रूपभावना सादर केल्या. कधी पावसासारखे तर कधी धबधब्यासारखे, तर मधूनच तलाव किंवा नदीसारखे ! हयाद्वारे तिने जणू गुलाम हैदर यांना श्रद्धांजलीच अर्पण केली म्हणायला हवे आणि संगीतक्षेत्रापासून दूर गेल्यानंतरही अवीट, अवर्णनीय असे सुरांचे साम्राज्य ती आपल्यासाठी ठेऊन गेली असे म्हणायला हरकत नाही.

(समाप्त)

- माणक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or

young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least.

'Yesterday's Melodies Today's Memories' is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand's second book was Musical Moments From Hindi Films, celebrating 75 years of sound (and music) in Hindi Films. The author has also recently written another music book called Romancing The Song, which traces the history and changing face of lyrics in Hindi Cinema, right from 1931 till now.

To buy the books, or otherwise write to the author, his email address is manekpremchand@gmail.com